सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर

तह दोस्रो वर्षको पाठ्यांश ५९८

को प्रयोजनार्थ

प्रस्तुत

शोधपत्र

अनिता ढकाल

क्याम्पस रोल नं. : ४६

परीक्षा रोल नं. : २१४००६८

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-१-१-४३८-२००५

शैक्षिक वर्ष : २०७०/०७१

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

कोशी हरैँचा, मोरङ

२०७३

प्रतिवद्धता पत्र

प्रस्तुत 'सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग' शीर्षकको शोध प्रतिवेदन मैले सम्बन्धित पक्षमा गहन अध्ययन गरी तयार पारेकी हुँ , यसमा प्रयोग भएका तथ्यहरू सबै प्रामाणिक हुन् । यसमा स्रोत खुलाएर प्रस्तुत गरिएका विषयवस्तु बाहेक यो मेरो मौलिक शोध प्रतिवेदन हो, अन्यथा भएमा म कानुनअनुसार दण्डित हुन तयार छु ।

....

अनिता ढकाल

(शोधार्थी)

(एम्.एड. दोस्रो वर्ष)

कृतज्ञता ज्ञापन

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग शीर्षकको यो शोध पत्रको आधिकारिक संस्था तथा मलाई यो शोध पत्र तयार गर्ने मौका दिने सुकुना बहुमुखी क्याम्पस कोशी हरैँचा मोरङलाई सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस मोरङको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका सदस्य तथा यो शोधपत्रका शोध निर्देशक भोजराज घिमिरे तथा विभागीय प्रमुख प्राध्यापक श्री केशव भट्टराईसाथै आदरणीय प्राध्यापकहरू श्री गणेशप्रसाद दाहाल, श्री वासुदेव दाहाल, श्री वेगबहादुर काफ्ले, श्री ऋषि धिमाल तथा क्याम्सका सम्पूर्ण गुरुहरू, पुस्तकालय र सम्पूर्ण क्याम्पस परिवारमा विशेष धन्यवाद टक्र्याउन चाहन्छु । साथै क्याम्पस प्रमुख पीतकुमार श्रेष्ठप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

यो शोध पत्र तयार पार्ने क्रममा मलाई अमूल्य सरसल्लाह सहित सामग्री उपलब्ध गराउनु हुने करफोक मा.वि, आदर्श मा.वि, पूर्ण स्मारक मा.वि. तथा साङ्गरुम्बा मा.वि.का प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्‍यार्थीहरू, वि.व्य.स. तथा शि.अ.सङ्घ अध्यक्ष तथा सदस्यहरू,अभिभावकहरू, स्रोत व्यक्ति, विद्‍यालय निरीक्षक तथा आदरणीय इलाम जिल्लाका जिल्ला शिक्षा अधिकारीप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

शोध प्रतिवेदनविविध पक्षको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्नुहुने मेरो जीवनसाथी श्री योगनिधि भट्टराईलाई विशेष आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै यो शोधपत्रलाई पूर्ण बनाउने क्रममा आवश्यक सामग्री तथा मार्ग निर्देशन सहित सहयोग गरी यो स्थानमा ल्याउन मलाई सहयोग गर्नु हुने मेरा माता पिता सोमकुमारी ढकाल तथा यामलाल ढकालप्रति साधुवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । मेरा आदरणीय दिदीहरू सीता ढकाल तथा सङ्गीता ढकालप्रति पनि सहयोगका लागि धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

यो शोध पत्रलाई यो रूपमा तयार पार्नका लागि कम्प्युटर टङ्कण तथा छपाइ र बधाइँमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने इलाम डेक्सटपका दाइ युवराज थामीप्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । अन्त्यमा यो शोधकार्यलाई पूर्ण बनाउन प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण सङ्घ संस्था तथा व्यक्तिहरूमा हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

अनिता ढकाल

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ

शोधसार

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग शीर्षकमा गरिएको शोध अनुसन्धानात्मक कार्यको मुख्य उद्देश्य निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको अवस्था पहिचान गर्नु, निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू पत्ता लगाउनु, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरू पहिचान गरी समाधानका उपायहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

इलाम जिल्लाका ४ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरूको कक्षा ६ र ७ लाई आधार बनाइ अभिभावक, विद्यार्थी र शिक्षकलाई सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधि तथा प्रधानाध्यापक, वि.व्य.स. अध्यक्ष, वि.नि., स्रोत व्यक्ति र जि.शि.अ लाई उद्देश्यमूलक नमुना विधिबाट छनौट गरी यो अध्ययन पूरा गरिएको छ । यस अध्ययनलाई पूरा गर्न प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरी प्राप्त नतिजाको तालिकीकरण सहित व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ । ४० जना अभिभावक, २० जना विद्यार्थी, १२ जना शिक्षक, ४ जना प्र.अ., ४ जना वि.व्य.स. अध्यक्ष ३/३ जना वि.नि. तथा स्रोत व्यक्ति र १ जना जि.शि.अ. लाई सूचना सङ्कलन गर्न प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता र अवलोकनका साधन प्रयोग गरिएको छ ।

माथि उल्लेख गरिएका स्रोत तथा साधनहरूलाई आधार मान्दा सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कक्षा ६ र ७ मा कार्यन्वयनमा आएको तर यसको सही प्रयोग हुन नसकेको पाइयो । सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव पार्ने तत्वहरूका कारण यो मूल्याङ्कन प्रणालीले भनेजस्तो प्रतिफल नदिएपनि कक्षा दोहोऱ्याउने र छाड्ने दरमा कमी ल्याउन र विद्यार्थी टिकाउ दर बढाउन सहयोग गरेको पाइयो । यसको कार्यान्वयन पक्ष र नीति निर्माण तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनमा प्रभावकारिता ल्याउन सके पाठ्यक्रमले सोचे जस्तो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

पुरानो मूल्याङ्कन प्रणाली निर्णयात्मक मूल्याङ्कनले लिखित परीक्षालाई मात्र आधार बनाएर मूल्याङ्कन गर्दा यसको प्रभाव कमजोर भएका कारण सुधारात्मक अवधारणा सहित प्रयोगमा ल्याइएको निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणाली कक्षा ६ र ७ मा ४० प्रतिशत मूल्याङ्कन भारसहित प्रयोगमा आएको छ तसर्थ यसको वास्तविक प्रयोगबाट पाठ्यक्रमका उद्देश्य पूरा गर्न तथा विद्यार्थीमा सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न सकिने आधुनिक मूल्याङ्कनको यस अवधारणाले देखाइएको छ ।

विषय सूची

परिच्छेद एक : परिचय

शीर्षक	पृष्ठ
१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	७
१.५ अध्ययनको महत्व	७
१.६ अध्ययनको परिसीमा	८

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१३
२.४ सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा	१४

परिच्छेद तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा र विधि	१५
३.२. जनसङ्ख्या नमुना र नमुना छनोट रणनीति	१५
३.२.१ जनसङ्ख्या	१५
३.२.२ नमूना छनोट विधि	१५
३.२.३ नमुना छनोटको आधार र रणनीति	१६
३.३. अध्ययनको क्षेत्र	१७
३.४. तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका	१७
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू	१८
३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१८
३.७ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया	१९

परिच्छेदचार : नतिजाको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ .निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रयोगको वर्तमान अवस्था २०

४.१.१ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीको उपस्थिति २१

४.१.२ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीको कक्षाकार्य/गृहकार्यको अवस्था २१

४.१.३ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा सिर्जनात्मक कार्यको अवस्था २२

४.१.४ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिको अवस्था २३

४.१.५ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका साधन प्रयोगको अवस्था २४

४.१.६ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनप्रति शिक्षकको उत्तरदायित्व २५

४.१.७ निर्माणात्मक मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग व्यवस्थापन २५

४.१.८ निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियाप्रति शिक्षकको सन्तुष्टि २६

४.१.९ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्राविधिक सहयोग २७

४.१.१० निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र आवधिक परीक्षाबीचको फरक २८

४.१.११ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा अभिलेख व्यवस्थापन २८

४.१.१२ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा कार्य सञ्चयिका फायलको प्रयोग २९

४.२ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरू ३०

४.२.१ अभिभावकसँग अन्तरक्रिया ३०

४.२.२ ढाँचागत अस्पष्टता ३१

४.२.३ घर परिवारको वातावरण ३१

४.२.४ अतिरिक्त क्रियाकलाप ३२

४.२.५ अनुगमन र मूल्याङ्कन ३३

४.२.६ सकारात्मक दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था ३४

४.२.७कार्य सञ्चयिकाको सही सदुपयोग नहुनु ३५

४.२.८ कक्षा छोड्ने र दोहोर्‍याउने दर न्यून हुनु ३६

४.२.९ विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घको भूमिका ३७

४.२.१० विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता ३८

४.२.११ लिखित परीक्षाप्रतिको पुरानो आकर्षण ३८

४.२.१२ विद्यालयको. वातावरण ३९
४.३ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा देखिएका समस्याहरू ३९
४.३.१ विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धी समस्या ३९
४.३.२ शैक्षिक पाठ्यसामग्री सम्बन्धी समस्या ४०
४.३.३ प्राविधिक समस्या ४०
४.३.४ आर्थिक समस्या ४०
४.३.५ विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता सम्बन्धी समस्या ४०
४.३.६ विद्यार्थी नियमितता सम्बन्धी समस्या ४१
४.३.७ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन सम्बन्धी समस्या ४१
४.३.८ धारणात्मक अस्पष्टता सम्बन्धी समस्या ४१
४.३.९ वालमैत्री वातावरण समुदाय र विद्यालयमा नहुनु ४१
४.३.१० कार्य सञ्चयिका फाइल सम्बन्धी समस्या ४१
४.३.११ परीक्षाको धारणा सम्बन्धी समस्या ४२
४.३.१२ अनुगमन र मूल्याङ्कन फितलो हुनु ४२
४.४ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू ४२
४.४.१ विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धी व्यवस्था ४२
४.४.२ पाठ्य सामग्री व्यवस्थापन ४३
४.४.३ प्राविधिक सहयोग ४३
४.४.४ आर्थिक व्यवस्थापन ४३
४.४.५ विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता सम्बन्धी समस्या समाधान ४३
४.४.६ विद्यार्थी नियमितता व्यवस्थापन ४४
४.४.७ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्था ४४
४.४.८ कार्य सञ्चयिका फाइल सम्बन्धी समस्या समाधान ४४
४.४.९ अनुगमन र मूल्याङ्कनको प्रभावकारी व्यवस्थापन ४५
४.५ प्राप्ति तथा सारांश ४५
४.५.१ प्राप्ति ४५
४.५.२ सारांश ४७

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ निष्कर्ष	४८
५.२ सुझावहरू	५०
५.२.१ नीति निर्माण तह	५०
५.२.२ अभ्यास तह	५१
५.२.३ अनुसन्धान तह	५२
सन्दर्भग्रन्थ सूची	५४
अनुसुचीहरू	५५

तालिका सूची

तालिका नं.	शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
१	नमुनाको आकार	१६
२	विद्यार्थी उपस्थिति विवरण	२१
३	विद्यार्थीको कक्षाकार्य/गृकार्यको विवरण	२२
४	विद्यार्थीको सिर्जनात्मक कार्यको विवरण	२२
५	विद्यार्थीको प्रगतिको सूचना दिने तरिकाको विवरण	२३
६	साधन तथा विधि प्रयोगको विवरण	२४
७	शिक्षकको उत्तरदायित्वको विवरण	२५
८	मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग को विवरण	२६
९	शिक्षकको सन्तुष्टिको विवरण	२७
१०	प्राविधिक सहयोगको विवरण	२७
११	प्रधानाध्यापकको धारणात्मक स्पष्टताको विवरण	२८
१२	अभिलेख व्यवस्थापनको विवरण	२९
१३	अभिभावकसँग अन्तरक्रियाको विवरण	३०
१४	ढाँचागत अस्पष्टता सम्बन्धी विवरण	३१
१५	गृहकार्य गर्ने वातावरणको विवरण	३२
१६	अतिरिक्त क्रियाकलापको विवरण	३२
१७	अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको विवरण	३३
१८	दण्ड र पुरस्कारको विवरण	३४
१९	कार्य सञ्चयिका प्रयोगको विवरण	३५
२०	कक्षा छाड्ने र दोहोऱ्याउनेको विवरण	३७
२१	अनुगमन र मूल्याङ्कनको विवरण	३७

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

सङ्क्षिप्त शब्द	पूरा रूप
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
शि.अ.सङ्घ	शिक्षक अभिभावक सङ्घ
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
वि.नि.	विद्यालय निरीक्षक
प्र.अ.	प्रधानअध्यापक
रा.शि.प.यो	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८
जि.शि.अ.	जिल्ला शिक्षा अधिकारी